

VARGA ÁGNES

A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓ JOBBOLDALI ELLENZÉKIJE

MILOTAY ISTVÁN, A MAGYARSÁG FŐSZERKESZTŐJE 1920–1931

Kortársai szerint Milotay István a két világháború közötti időszak magyar öncélúságának újságírója, aki ugyanazt a reprezentatív helyet töltötte be a Horthy-korszak közgondolkodásban, mint Rákosi Jenő a dualizmus liberális nemzedékének világában.

Személyén keresztül érvényesült a Trianon előtti és az ellenforradalmi rendszer radikális jobboldali eszméinek kontinuitása. Milotay ideológiai-eszmei felfogásának háború előtti és utáni elemei Trianon után váltak igazán időszerűvé, amikor azt gondolta, hogy a gazdaságilag, társadalmilag és kulturálisan megerősödő magyarsággal érhető el a modern, a revíziót is megvalósító új Magyarország. Milotaynak a bethleni konszolidációról szóló egyre erőteljesebb kritikája e fejlődési folyamat számottevő eredményeinek visszásságaiból fakadt. Hiányolta a radikális földreformot, a keresztény magyar középosztály megerősítését, a nagyrészt asszimilálhatatlannak tartott zsidóság politikai és szellemi dominanciájának visszaszorítását, a parasztság polgári társadalomba emelésének célját. A Bethlen István által kialakított politikai-gazdasági-társadalmi rendet a háborúért és az utána való helyzetért is felelős, liberális és elitista Tisza István-féle rendszer alteregójának tartotta. Milotay a kormányzati reformok elégtelenségét a parasztsággal kibővített nemzeti polgárosodás gyorsabb ütemét diktáló, radikális reformpolitikával akarta kiváltani, élén a társadalom gerincét alkotó, kiszélesedett nemzeti középosztállyal. Tanulmányom erről szóló cikkeit, elképzeléseit kívánja bemutatni.

1919 őszétől a meghatározó politikai irányzat a keresztény nemzeti irányzat volt, amelynek kezdeti egységfrontja felölelte a jobboldali politikai, eszmei tábor radikális és kevésbé radikális képviselőit, a régi konzervatív–liberálisokat, a kisgazdákat, a radikálisabb keresztényszocialistákat, az új jobboldali mozgalmak tagjait, köztük az úgynevezett fajvédők heterogén csoportjait is. A jobboldal különböző politikai csoportosulásaiban kezdetben a radikálisabb társadalmi reformprogrammal rendelkező intranzigens keresztény irányzat volt az erősebb a konzervatív–liberális konszolidációra törekvőkkel szemben. A keresztény nemzeti politika meghatározó eszmei frontjának jegyében azonban egységben tevékenykedtek.¹ A baloldali radikálisok és

¹ A KNEP és a Kisgazdapárt fokozatos mérséklődése a politikai rendszer kiépülésével, legitimitásának biztosításával, az állami autoritás és szuverenitás megszilárdulásával függött össze: a válasz-

a szociáldemokraták hitelüket veszítették a két forradalomban és az országvesztésben betöltött szerepük miatt. A már emigráns baloldal jeles képviselőinek az ellenforradalmi rendszerrel szembeni – főleg cseh és szerb kormányokkal való – szövetkezése tovább mélyítette a jobboldal és a baloldal közötti politikai törésvonalat.²

Az 1919 szeptemberétől újraindult, Milotay szerkesztette *Új Nemzedék* a jelentős sajtótényezővé vált – keresztény lapokat tömörítő és tulajdonló, Bangha Béla által irányított – katolikus Központi Sajtóvállalathoz került.³ Első száma még a háború alatti hetilap folytatása volt, a következő viszont már megújult napilapként jelent meg. Milotay beköszöntő cikke a nemzeti veszteség fölött érzett fájdalom sorain túl a háborús nemzedék felhívása volt a megújulásra, buzdítás a szakadatlan munkára, a nemzeti önérzet és becsület visszaszerzésére. „A keresztény magyarságnak vissza kell szereznie az uralkodás parancsoló nyomatékát saját politikai sorsára és saját anyagi, gazdasági életére éppen úgy, mint a maga kulturális és erkölcsi világrendjének biztosítására”.⁴

Az ellenforradalom kezdeti időszakára a radikális jobboldali hangvétel volt a jellemző. A múlttal való elszámolás és számonkérés jegyében a régi szabadelvű liberális rendszer hibái és bűnei kerültek górcső alá. Közülük is a legfontosabb tényező, hogy a magyarság részben politikai vezetése miatt, de önhibájából is, öntudatát veszítve vált elnyomott kisebbséggé saját hazájában. Más nemzetiségekkel szemben elvesztette kezdeményezőkézségét az önrendelkezésre, a magyar öncélúságra, az önépítő nacionalizmusra. Milotay összefoglaló summázata nem más, minthogy „[...] a nemzetiségi gondolat a maga szervezkedési és érvényesülési formáival és eszközeivel az egész vonalon legyőzte az úgynevezett magyar nemzeti gondolatot és nemzeti politikát.”⁵ Politikai vezetőink pedig „[...] a szabadverseny elvét úgy értelmezték, hogy magukra szabadították az egységes faji szellemtől és faji törekvésektől áthatott zsidóságot és nemzetiségeket, maguk azonban a versenynek mindazokat a fegyvereket, melyeket a szabad társadalmi, gazdasági és kulturális szervezkedés nyújt az

tásokkal, a békeszerződés elfogadásával, a kormányzóválasztással, a Teleki-, majd Bethlen-kormány megszilárdulásával. Bővebben: SZALAI Miklós: *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2003. 150–165.

² Károlyi Mihály és Jászi Oszkár Benešsel való tárgyalásai a Horthy-féle ellenforradalmi rendszer ellen; valamint a Magyarországnak átadandó szerbek által megszállt Pécs-Baranya háromszögben a hazai szociáldemokratáknak szerb segítséget elfogadó köztársaságkikiáltási törekvései.

³ A Központi Sajtóvállalat már 1918 júniusában megalakult, az alapítókéje a forradalmak alatt elvesztett. 1919 őszén az újabb adakozásnak köszönhetően már több napi- és hetilapot is kiadhatott.

⁴ Jövünk!: a háború előtt indult *Új Nemzedék* hetilap utolsó számának cikke (1919. szeptember 15.); A magyarsághoz: az *Új Nemzedék* napilap első szerkesztői cikke. (1919. szeptember 30.) In: MILOTAY István: *Tíz esztendő*. Budapest, Pallas, 1924. 172. (a továbbiakban: MILOTAY, 1924)

⁵ MILOTAY István: *Úri politika*. *Új Nemzedék*, 1919. november 21. In: Uo. 176.

osztályok és fajok harcában, figyelemre sem méltatták, teljesen ellenfeleiknek engedték át.”⁶

A dualizmusban a kapitalizmussal jól járt politikai vezető osztály elfogadta a rendszer előnyeit, ami számára és a kereskedelmi kapcsolatokkal és pénzügyi tapasztalatokkal rendelkező zsidó polgárságnak, nagyburzsoáziának anyagi hasznot, társadalmi előrelépést hozott, a jelentős többségnek viszont anyagi ellehetetlenülést, társadalmi lecsúszást jelentett. „[...] azok a pártok és politikusok, melyek erre a liberalizmusra esküdtek, nem akarták észrevenni, hogy a gazdasági és politikai erők szabad kifejlődésének és egészséges egyensúlyának helyére hogyan lépett néhány rövid évtized alatt egy olyan hatalom, amely a monopólium kizárólagosságát jelentette. Nem akarták észrevenni, hogy szervezkedik meg, és hogy lesz úrrá a kapitalizmus a liberalizmus romjain, hogyan szárnyalja túl és szorítja háttérbe a szervezetlen és öntudatlan magyar nemzeti társadalom más, csak lappangva élő erőtenyezőit, s hogyan veti már a háború előtt a maga diktatúrája alá egész állami és gazdasági életünket. [...] Ennek a kapitalista-liberalizmusnak védőszárnyai alatt ment végbe a magyar keresztény társadalom belső erőviszonyainak az átalakulása.”⁷

Az adott helyzetben keresztény-nemzeti újjászületés, egy új Magyarország megszületése szükséges, ahol a magyar társadalom szolidáris össz munkájával, minden társadalmi réteg öntudatos, fáradhatatlan és önzetlen munkájával a háború előtről örökölt és a Trianonnal súlyosbított helyzet jobbítása lesz elősegíthető – diagnosztizálta Milotay. Értékelése a fajvédőkével, a radikális társadalmi szervezetekkel volt egybehangzó. Ezen túl, ami ugyanolyan fontos, szükség van egy megújult és korszerű függetlenségi politikára is, ami meghaladja a régi rossz beidegződéseket. Az ország függetlensége hatalmas anyagi veszteségek árán jött létre, aminek mikéntjéért a függetlenségi politikának ugyanúgy felelősséget kell vállalnia, mint a teljes magyar liberális politikumnak. A függetlenségi pártiak egy részének Károlyi Mihállyal és a baloldali radikalizmussal a wilsonizmus, pacifizmus és demilitarizmus jegyében való együttműködése közvetlenül okozta a rend és a katonai védelem szétesését, az ország megszállását, a területi szétszedettség állandósulását. A konzekvenciák levonására, nemzeti önépítkezésre és területi, szellemi revízióra van szükség, jelentette ki Milotay. A nemzeti öntudatú építkezés eszközeivel nemcsak a politikának, de a magyar társadalomnak is élnie kell, úgy, ahogy például a nemzetiségek tették a kettős monarchia idején, a társadalmi önszegély és a szociális együttműködés eszközeivel. A magyar társadalomnak tehát: „[...] oly autonóm gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális egységgé kell magát megszerveznie, mely a közhatalom bir-

⁶ Uo.

⁷ Uő.: A régi lobogó alatt. *Magyarság*, 1922. március. 25. In: Uo. 234–235.

toka nélkül is uralkodni tud, de amelynek segítsége nélkül vagy ellenállása mellett semmiféle közhatalom a keresztény magyarság nyakába nem ülhet.”⁸

A nemzetközileg elismert ideiglenes Huszár-kormány által 1920 januárjában lebonyolított választásokon a képviselői mandátumok a két keresztény-nemzeti tömörülés, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Országos Kisgazda és Földműves Párt között oszlottak meg.⁹ Milotay mint a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának (KNEP) képviselője a debreceni 1. választóköreztől jutott be a parlamentbe.¹⁰ A trianoni békediktátum parlamenti kényszerű elfogadása után Horthy kormányzóként kinevezett első kormánya, a Simonyi-Semadam-kormány is lemondott, jelezve a diktátum elfogadhatatlanságát.

Az új határok közé került országnak a háború, a forradalmak és a trianoni megcsonkítás utáni instabil állapotában elkerülhetetlenül szüksége volt a gazdasági, politikai önépítkezésre. Az intranzigens keresztény nemzeti jobboldal azonban a kormánytól eltérően képzelte el a konszolidáció mikéntjét. Új állami és társadalmi berendezkedésben gondolkodtak, szélesebb társadalmi alapokon nyugvó nemzeti fejlődésben, modernizációban, ahol csökken az előző, liberális rendszer kárvallottjainak száma, és ahol nő az állami redisztribúció, a szociálpolitika mértéke. A militánsabb, forradalmi hevületben élő szélsőjobboldali csoportok és mozgalmak (Ébredő Magyarok Egyesülete [ÉME], az ellenforradalmi ifjúság Turul szervezete, a fajvédők heterogén csoportja stb.) egyre inkább a mérséklődő kormányzó és a Teleki-kormány szélsőséges ellenzékeként tevékenykedtek. Komoly kihívást jelentett a Teleki-kormánynak a tisztí különítmények (Héjjas–Prónay-féle) önállóságának megfékezése.¹¹ Reformjellegű törvényekre volt szükség, amelyekkel sürgősen orvosolni lehetett a felbolydult és akut társadalmi viszonyokat, jelezve a kormány egyetértését a rendszer korrekciójával, a nem maradhat minden a régiben elgondolással.

Szükség volt többek között a jelentős társadalmi feszítő erőt levezető és az értelmiség válságos helyzetére hosszú távon bizonyos megoldást jelentő döntésre, amely az egyetemi képzésre felvehető hallgatók számának korlátozását írta elő. A törvény főleg a zsidó származásúaknak a felsőoktatásban és az értelmiségi rétegben való felülreprezentáltságát igyekezett korlátozni a numerus clausus törvény parlamenti

⁸ Uő.: Úri politika. *Új Nemzedék*, 1919. november 21. In: Uo. 177.

⁹ A régi pártok felbomlottak, képviselőik többsége főleg a keresztény nemzeti tömörülést és állami szakapparátust erősítette, kisebb részük más, kisebb pártok között oszlott meg. A két nagy párt: a KNEP 44,51%, az Országos Kisgazda- és Földműves Párt 47,56% kapott a nemzetgyűlésben. In: BOROS Zsuzsanna: *Parlamenti viták a Horthy korban*. Budapest, Rejtjel, 2006. 814.

¹⁰ *Nemzetgyűlési almanach*. Szerk. VIDOR Gyula Budapest, Magyar, 1920–1922. 93–94.

¹¹ Az állami és társadalmi rend hatékonyabb védelme törvény a különítmények felszámolását szolgálta, valamint beolvasztásukat a honvédség, illetve a rendfenntartó állományba.

elfogadásával. Az értelmiségi, tisztviselői réteg részéről elvárás volt egy erős, protekcionista és újraelosztó állam, amely társadalmi igazságtételt gyakorol, a társadalmpolitikai és szociális törvénynek is betudható numerus clausus végrehajtásával pedig a nemzeti középosztályt pozitív diszkriminációban részesíti. A liberális-kapitalista szellemű éra alatt, a hatalom birtokában ugyanis elvesztettük a magyar vezető középosztály zömét, írta Milotay, aki szerint ebben található a magyarság háborús tragédiájának egyik legmélyebben fekvő oka.

A zsidóság értelmiségi és polgári túltermelése a történelmi középosztály deklaszszálódott elemeinek helyébe lépett, ami két osztály, két társadalmi réteg „kicserélődését” tette lehetővé. Erre tevődött a közalkalmazotti, állami köztisztviselői réteg egzisztenciájának a szellemi proletariátus színvonalára süllyedése, köszönhetően a háborúnak is. A kormánytól az életszínvonal-emelkedést lehetővé tevő intézkedések meghozatala egyfajta társadalmi elvárás volt. Tovább rontotta a helyzetet a megszállt országrészekből Budapestre menekült volt magyar királyi tisztviselőréteg jelentős részének teljes létbizonytalansága. A békediktátum által elcsatolt országrészek egyetemei miatt a trianoni Magyarországon megritkult képzési lehetőségek, a diplomás elhelyezkedés nehézségei, az értelmiségi túlképzés, valamint a már említett zsidó (főleg szabadpályás) értelmiség túlzott szellemi „térnyerése” felvetette a minden népcsoport, nemzetiség, de különösen a zsidóság számbeli korlátok közé szorítása céljából a numerus clausus (egyetemi keretszám) törvényre emelését.¹²

Fontosak a számbeli korlátok, mivel a zsidóság olyan „[...] autonóm, öncélú egységgé lett, amely a közös nagy nemzeti eszmények és célok helyett a maga külön céljainak érvényesítésében kereste szükségképpen a maga boldogulását és ideálját. A zsidóság tehát feladta az asszimiláció, az alkalmazkodás gondolatát és állammá lett az államban. Most már ő szabta meg a politikai gazdasági, társadalmi és kulturális érvényesülés feltételeit is. [...] Közvetett úton gyakorolt óriási befolyást az ország szellemi és kulturális fejlődésére abban a formában, hogy ő lévén, mint anyagilag legtehetősebb osztály a leghatalmasabb fogyasztó is, szükségképpen hozzá kellett alkalmazkodnia, hozzá kellett illeszkednie szinte mindenkinek, aki érvényesülését akár a sajtóban, akár pedig az irodalom terén kereste” – indokolta Milotay nemzetgyűlési beszédében a numerus clausus törvény megszületésének támogatását.¹³

¹² Az 1920. évi XXV. törvénycikk: Az összes „az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjaknak” biztosítani kell, hogy országos számarányuknak megfelelő mértékben vehessenek részt a felsőoktatásban. A törvény végrehajtási része nemzetiségnek minősítette a zsidóságot, és 6% országos arányszámot állapított meg rájuk nézve. Valójában az 1920-as években a zsidó hallgatók aránya a felsőoktatásban 10% körüli volt. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000025.TV>

¹³ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. V. kötet. 397.

A másik jelentős gazdasági és társadalmi feszültséget jelentő kérdés a földkérdés volt.¹⁴ Az intranszigiens politika felől jelentős volt az elvárás egy nagyobb mértékű földreform kivitelezésére. Ahogy Milotay is írta: „Szeretnénk ezt az intranszigienciát, ezt a tudatosságot és meg nem alkuvást legalább olyan intézkedésekben látni, amelyekhez nem kell még törvényhozás se, nem kell parlamenti többség se, mert pusztán kormányzati úton is létesíthetők, vagy létesíthetők forradalmi jellegű gazdasági és társadalmi megrázkódtatások nélkül józan reformok eszközeivel. Akár az adópolitikára gondolunk itt, akár a tisztviselőkérdés megoldására, akár a földbirtokreformra, akár a közkormányzat erkölcsi tisztaságára és önzetlenségére, még mindig nem hágtuk túl a realitások határait, s nem ütköztünk tárgyi szempontból elháríthatatlan erők ellenállásába.”¹⁵ A megvalósult házhelytörvény, majd a több szakaszban módosított, évekig tartó földreformtörvény kivitelezése közel félmillió rászorulóknak jelentett otthont és egytől öt, olykor tíz holdig terjedő földterületet. A szerény lehetőség azonban nem volt elegendő a szegényparaszti sorból való kitöréshez és felemelkedéshez. Az adókkal és hitelekkel sújtott réteg helyzete az évtized végén bekövetkező gazdasági válsággal vált majdnem lehetetlenné, amikor nagyrészüket ismét földönfutóvá vált. A Nagyatádi-féle földreformon kívül általános földtulajdonrendezés a korszakban már nem volt. Radikálisabb tervei Gömbös Gyulának, Imrédy Bélának, majd Teleki Pálnak is lesznek, ám földbirtokpolitikai intézkedésekre az ő esetükben is csak rendkívül csekély értelemben és mértékben került, kerülhetett sor.¹⁶

A harmadik kardinális terület a sajtó helyzetének kérdése és rendezése volt. Az elsődleges cél Milotay szerint a világháborús pacifista és forradalmi destruktív liberális sajtó megrendszabályozása, valamint a nemzeti sajtó megerősítése volt. A liberális és a baloldali sajtó volt a háború elleni izgatás, a belső közvélemény elvesztésének egyik fő felelőse. A sajtó ezen része a szellemi és lelki dezorganizáltság állapotát előidéző hangulatért vált kárhóztathatóvá, amely a hátszországban járult hozzá a háború elvesztéséhez. A radikális jobboldal szigorúbb ellenőrzést és cenzú-

¹⁴ A házhelyek és kishaszonbérletek alakításáról szóló 1920. évi XXIX. törvény házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette lehetővé, amiket elsősorban a nagybirtokosok felajánlásai alapján biztosították. A törvénynek köszönhetően körülbelül 400 ezren jutottak földhöz, többnyire szegényparasztok, akik a házhelyhez 1–2 kataszteri holdat is kaptak. A földreform-törvény végrehajtásának több szakasza volt, a húszas évek végéig elhúzódott, későbbi változtatások, kiegészítések is jellemezték. A szétosztandó földek többségét vásárlásokkal, illetve a nagybirtokra kivetendő vagyonváltásból biztosították. A törvényben meghatározott rétegek átlagban 1,7 k. holdig kaptak földet. Bővebben ld.: SÍPOS József: A földkérdés. In: *Gróf Bethlen István és kora*. Szerk. NAGY Zsejke. Budapest, Osiris, 2014. 109–120. (a továbbiakban: NAGY, 2014)

¹⁵ MILOTAY István: Ami a legfontosabb. *Új Nemzedék*, 1920. június 29. In: MILOTAY, 1924, 194.

¹⁶ A földtörvényt állami földekből való kishaszonbérlettel és telepítéssel igyekeztek megoldani. A Teleki-kormány nagyobb volumenű törvényének alkalmazását a háború utánra halasztották.

rát akart a liberális és zsidó túlsúlyú lapok további működésében alkalmazni.¹⁷ Eckhardt Tibor az ÉME szervezésében a „destruktív sajtó” bojkott alá helyezésén munkálkodott. A kormány rövid ideig még élt a háború alatti kivételes sajtóellenőrzés eszközével, majd az új lapok elindítását, a régiak további engedélyezését, illetve felfüggesztését vagy betiltását előbb miniszterelnöki, később belügyminiszteri engedélyhez kötötte. A tényleges cél, ahogy a jogszabályban megfogalmazódott, az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikai érdekei veszélyeztetésének elkerülése volt.¹⁸

A későbbiekben meghozott különböző mértékű és érvényű sajtórendeletek szigorúbb alkalmazása vagy időleges felfüggesztése az enyhébb vagy feszültebb belpolitikai légkör függvénye volt. Új sajtótörvény meghozatalára végül nem került sor. Milotay is a magasabb államvédelmi és politikai szempontoknak alárendelt sajtóellenőrzés mellett állt ki, új törvény megalkotása nélkül. „Én azt szerettem volna, ha a kormány továbbra is megmarad azon az állásponton, hogy fenntartja a régi sajtótörvényt és ezekhez az átmeneti és különleges viszonyokhoz alkalmazkodva legfeljebb rendeleti úton igyekszik azoknak a szempontoknak és követeléseknek eleget tenni, amit ezek a különleges viszonyok aktuálissá tesznek. Ezentúl, a cenzúra megfelelő összeállításával és megfelelő megjavításával az én nézetem szerint igenis legyőzhetőek azok a nehézségek, amelyeket ez a törvény legyőzni akar”.¹⁹

A későbbiekben Milotay tevékeny résztvevőjévé válik az 1921-től 1928-ig Budapesten működő jobboldali szellemiségű Sajtófőiskolának, ahol újságszerkesztést tanít, 1922-ben pedig az elnökletével megalakul a Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Köre, a (liberálisnak is nevezhető) MÚE ellenszervezete.²⁰

Milotay az év végéig maradt a napilappá alakult *Új Nemzedék* főszerkesztője. Az önálló, véleményvezérséghez szokott Milotay és Bangha Béla kézi vezérlésű lapirányítási módszere között személyi összeférhetlenség alakult ki. Milotay otthagyta a lapot, és 1920 decemberében továbbra is a keresztény sajtót erősítve útjára indította a *Magyarság* napilapot. A lap az *Új Nemzedék*hez hasonlóan nagyon sikeres lett, az ellenforradalmi korszak egyik legismertebb és legnépszerűbb jobboldali ellenzéki sajtóorgánumává nőtte ki magát. Az ifj. Andrássy Gyula tulajdonában lévő

¹⁷ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Nemzeti újjászületés és sajtó*. Budapest, Táltos, 1920.

¹⁸ Teleki Pál 1920 augusztusában hozott rendelete (6357/1920 ME), amely felhatalmazta a belügyminisztert, hogy „[...] oly belföldi időszaki lapoknak, amelyeknek közleményei az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztetik, megjelenését és terjesztését eltilthatja.”

¹⁹ SIPOS Balázs: *A politikai újságírás, mint hivatás*. Budapest, Napvilág, 2004. 69.

²⁰ Uo.

lapot a nagybirtokos tőke finanszírozta, működése nem kötődött kormánytámogatáshoz. Így elsőként vállalta a sajtó részéről a jobboldali ellenzéki szerepet.

A lap a legitimizmus irányvonalát képviselte, ami nem jelentette azt, hogy Milotay egyéni stílusa, az értelmiségi középosztály radikális szociális, népnemzeti hangja megszűnt volna létezni. A kettő jól megfér egymás mellett. A két évig még kormánypárti képviselő, majd ellenzéki főszerkesztőnek az új lapba írt első vezércikére ismét a programadás a jellemző. A szürkülőfélben lévő keresztény nemzeti politikát a valódi megoldást jelentő eszközök és tervek segítségével akarta életre kelteni. Miközben ez a politika „[...] eredeti rendeltetésétől és saját lényegétől egyre messzebb távolodik, egyre alkalmatlanabbá válik országot teremtő és nemzetet vezérlő hivatásának betöltésére. [...] Mi, akik a *Magyarságot* a mai nappal útjára bocsátjuk, [...] fölkelünk ez ellen a politika ellen, s hadat üzenünk a közös, nagy nemzeti kincsek további elherdálásának. [...] A *Magyarság* a tovább hallgatni nem tudó lelkiismeretnek megszólalása akar lenni, s egyben úttörő harcosa annak a munkának, mely a nemzeti és keresztény gondolatot Magyarország mai helyzetében történelmi rendeltetésének visszaadhatja.”²¹ A belsőleg megújult keresztény magyar öncélúság gondolatának fontosságát és jelentőségét az évszázados kuruc, nemzeti öncélúsággal és függetlenséggel azonosítja: „Nekünk a keresztény nemzeti gondolat nem konjunktúra és nem »kurzus«, de egy óriási történelmi szükség, egy mély és messze kiható forradalom mozgó lelke, egy egész nemzedéket igénylő roppant feladat”.²²

Az adott helyzet politikai konszenzusához és stabilitásához nem volt elegendő a keresztény nemzeti és a kisgazdapárti kormányzat szövetsége. A korabeli politikai paletta sokféle politikai irányultságot, érdekcsoportot takart. Különböző csoportok léteztek kormányzövetségben belül és kívül, ami a széttagolódás, az instabilitás veszélyét hordozta. Voltak „az ébredők, a nemzeti szocialisták, a liberálisok, a legitimisták, a szabadválasztók, a turániak, a fasiszták, a köztársaságiak és nemzeti királyság hívők” is.²³ A belpolitikai ellentéteket tovább bonyolította a közjogi helyzet, az országot Habsburg királlyal elképzelő legitimisták és Horthy átmeneti, ideiglenes kormányzóságát elfogadó szabad királyválasztók ellentéte.

A Teleki-kormány lemondását IV. Károly első sikertelen visszatérési kísérlete váltotta ki. A király második visszatérési kísérletéből azonban már Bethlen István miniszterelnök és Horthy Miklós kormányzó, valamint az általuk fémjelzett politikai rendszer került ki megerősödve. A legitimista véleményt osztó *Magyarság* és Milotay leszögezi, hogy függetlenségünk birtokában „Azok, akik a jogfolytonosság, a legi-

²¹ MILOTAY István: *Magyarság*. *Magyarság*, 1920. december 15. In: MILOTAY, 1924, 197.

²² Uő.: Húsvét. *Új Nemzedék*, 1920. április 4. In: Uo. 182.

²³ Uő.: Tenger egy csöpp vízben. *Magyarság*, 1922. december 3. In: Uo. 262.

timizmus álláspontját vallják, egy hajszállal sem akarnak kevesebbet a teljes nemzeti önállóság és függetlenség kérdésében vagy az önálló magyar királyság kérdésében, mint azok, akik a régi függetlenségi ideológiát most a szabad királyválasztás érdekében próbálják kamatoztatni.”²⁴ A szabad királyválasztók politikáját olyanformán vélte sajtóságosnak, hogy az a király sikertelen hazatérése miatt került abba a furcsa helyzetbe, hogy a „[...] cseh és szerb beavatkozásnak kénytelen megköszönni a segítséget. [...] A mi nagy problémánk tehát most is abban van megszabva, hogy a volt monarchia területén az osztrák és magyar, vagy a cseh és szerb felsőbbség javára dől-e el a küzdelem?” – tette fel kérdését a térség és nemzeteinek nagyobb egységbe szerveződésével kapcsolatos jövőjére vonatkozóan Milotay. A királypárti labancok szerint a Habsburg Magyar Királyság történelmi összefogó ereje nagyobb vonzerő a történelmi nemzetiségek számára, mint a függetlenségi kurucok elképzelése. Figyelmeztet, hogy „A magyar függetlenségi gondolatnak ma más nyelve van, mint három vagy háromszáz esztendővel ezelőtt.” Aki kurucként a király hazatérése ellen van, „[...] tehet jó szolgálatokat a cseh vagy a nagyszerb impériumnak, de a függetlenséget ott keresi, ahonnan most adott helyzetünkben a legelleneségebb és legtűrelmetlenebb elnyomás fenyeget.”²⁵

IV. Károly második visszatérési kísérleténél a szabad királyválasztók és a karlisták összeütközésében a trianoni Csonka-Magyarország agrár parasztdemokráciáját látta a legitim Habsburg-dinasztiával és a történelmi jog okán megerősített Nagy-Magyarország megvalósulási lehetőségével szemben. Milotay az integrális revíziót és a legitimizmust kapcsolta össze, amikor a Habsburg-királyságú, független, történelmi Magyarország legyőzhetetlen államalkotó és államfenntartó eszme körében látta a lehetőséget a magyar nemzet jogára a trianoni elszakított részekhez. „Ha az a politikai törekvés, mely a jogfolytonosságot akarja, végleges vereséget szenvedne, bukásába magával rántaná beláthatatlan időre a nagy, minden kulturális, társadalmi és gazdasági fejlődésre képes Magyarország ideálját is. A szabad királyválasztó gondolat végleges győzelme a megmaradt országrész politikai, társadalmi, kulturális és erkölcsi életének balkanizálódását is jelentené.”²⁶ Óva intett azonban az újabb társadalmi törésvonaltól, az örök magyar betegségtől, a széthúzástól és pártpolitikai testvérharctól, s figyelmeztetett egymás kirekesztésének elkerülésére is: „[...] senkit se lehet azon a címen, mert legitimista, vagy azon a címen, mert szabadválasztó, a keresztény politikai gondolat közösségéből kizárni s nem lehet ezen a címen a kizárólagos hitelességet, a patentet egyik vagy másik fél számára követelni.”²⁷

²⁴ Uő.: *Aeterna Hungaria! Magyarország*, 1921. április 10. In: Uo. 205.

²⁵ Uő.: *A szavak rabszolgasága. Magyarország*, 1921. november 6. In: Uo. 220, 222.

²⁶ Uő.: *Parasztdemokrácia és Nagymagyarország. Magyarország*, 1921. november 13. In: Uo. 223.

²⁷ Uő.: *Társadalmi és „közjogi” politika. Magyarország*, 1922. március 1. In: Uo. 232.

A soproni népszavazás és Pécs-Baranya visszafoglalása a trianoni határok megváltoztathatóságának reményét és a Bethlen-kormány politikai konzolidációra törekvő igyekezetének sikereit jelentették. Bethlen a kedvezőtlen pártviszonyokon úrrá lett, és megteremtette a stabil politikai vezetés alapfeltételét. A legitimista elkötelezettségű KNEP helyett, amelyet a sikertelen restaurációs kísérletek kompromittáltak, a Kisgazdapártra építkezve létrehozta az Egységes Pártot, amelynek parlamenti többsége a bethleni konzolidáció parlamenti alapját képezte.²⁸ A választással megerősített, biztos parlamenti többséggel rendelkező Bethlen-kormányzat révén megszilárdult a polgári jogrend, a keresztény nemzeti állam és társadalom intézményi és működési rendje.²⁹

A radikális jobboldali ellenzéki táborhoz hasonlóan Milotay is már a kezdetektől elégedetlen volt a kikristályosodó bethleni politikával szemben. Már 1922-ben leszögezte: „Ez a kormányzati rendszer lelkében, alapszerkezetében és szellemében egyenes folytatása a régi szabadelvű és munkapárti uralmi gondolatnak. [...] Cselédpolitikát csináltak öt-hat évtizeden át, az alkalmazkodás, a mimikri politikáját. Hogy csinálják most egyszerre az önálló egzisztencia politikáját? [...] Most ugyanaz a viszonyuk a keresztény gondolathoz, mint valamikor a függetlenségi gondolathoz volt. Az előbbiből hat évtizeden át éltek, mint a konzolidáció képviselői. Most ugyanúgy élnek az utóbbiból. [...] Ugyanúgy nem reagáltak a háború vége felé semmire. Ugyanúgy nem reagáltak félszáz éven át semmi nyugtalanító mozzanatra. Se a földreform, se a választójog, se a zsidókérdés, se a nemzeti hadsereg, se a gazdasági önállóság problémája nem nyugtalanította őket. Valamikor ezeket nem volt szabad bolygatni, legtöbbször persze a királyra való tekintettel. Most a királykérdést nem szabad bolygatni, de az alapgondolat, az alapérdek ugyanaz.”³⁰

A régi monarchia és a Tisza-féle rossz munkapárti kormányzati szellem beidegződéseit azonosította a jelen adónyúzó fináncpolitikájával, a diplomáciai túlalkalmazkodással, és egyáltalán az állami önállóság érzetének és tapasztalatának hiányosságaiával. Az úgynevezett arany középútnak minősített jellegtelen kormányzati politikát

²⁸ A detronizációs törvény meghozatala után a KNEP határozatot fogadott el, miszerint a továbbiakban elítéli a királykérdés felvetését, és az ettől való tartózkodásra kötelezte tagjait. Bethlennek és a konzervatív-liberálisoknak a kormány alapját képező önálló párttá szerveződésére nem volt esély. Miután a KNEP-re való építkezés nem sikerült, Bethlen vezetésével beléptek a kisgazdapártba. Bővebben: SZALAI, 2003. 150–184.

²⁹ A választás előtt új, szűkítő választójogi rendeletet hoztak (az összlakosság 40%-áról 29%-ra csökkent a választójogosultak aránya), a szavazás vidéken nyílt, a nagyobb városokban titkos maradt. Az Egységes Párt nagyarányú győzelme eredményeként 245 mandátumból 143-at szereztek meg. PÜSKI Levente: A bethleni politikai berendezkedés az 1920-as években. In: NAGY, 2014, 61.

³⁰ MILOTAY István: A „függetlenség” árnyékában. *Magyarság*, 1922. november 5. In: MILOTAY, 1924, 251, 253.

elvtelennek és őszintétlennek tartotta, amely „[...] az elvi meggyőződés felfüggesztésével toborozta egy zászló alá a keresztényeket, zsidókat, a nagybirtokot, a kisgazdákat, szabadválasztókat és legitimistákat, az agráriusokat és merkantilistákat egyaránt.” Ahol „[...] összevegyül és elhomályosul, karakterét veszi minden elv, hogy a bizonytalanság, a meggyőződéstelenség, a köpönyegforgatás, a kétszínűség mérgét árássza ki a nemzeti társadalom egész lelkületére.”³¹

Azt gondolta, hogy a bethleni kormányzati rendszert a keresztény-nemzeti fedőnevű politika egységes leple alatt működő különböző csoportok és irányzatok nagy kormányzópártban való asszimilálása és a forradalmi, intranzigens keresztény irányzat céljainak háttérbe szorítása jellemzi.³² Milotay a megalkuvás nélküli intranzigenciát kérte számon, amikor a kormánypárti radikális jobboldali ellenzék elveivel értett egyet. „Ne keressük egyelőre, miben van igazuk a fajvédelmi politika híveinek, vagy miben tévednek, amikor változást követelnek és azt hangoztatják, hogy a Bethlen–Klebensberg–Kállay-féle se hús, se hal irányzat megalkuvásaival, megrontottságával és tehetetlenségével végképp lejáratja a keresztény politika igazságait.”³³ Egyet értett azzal a Gömbös Gyula által vezetett fajvédő csoporttal, amely a radikális társadalmi szervezetek támogatásával és a sajtó eszközével élve rendszerváltó intézkedéseket sürgetett. Elvárásuk a nép szélesebb rétegeinek anyagi és szellemi felemelése érdekében történő gazdasági, szociális intézkedések meghozatala volt. Új szociális rendszert, a politikai jogok kiterjesztését, a földbirtoktulajdon arányosítását, a zsidó nagytőke hatalmának korlátok közé szorítását, a megreformált nemzeti kapitalista gazdaságba való minél nagyobb társadalmi réteg bevonását, érdekeltté tételét akarták elérni. Mert a „[...] nyomorgó értelmiség az egyetemi ifjúságon kezdve, a köztisztviselők és magánalkalmazottak tömegein s a keresztényszocialista munkásságon folytatva, olyan gyilkos anyagi és szociális gondokkal küzd, amelyek határai már-már a kétségbeesés dühét érintik. Az egyik oldalon az életfeltételek elviselhetetlen drágulása, a fogcsikorgató nélkülözés, lerongyolódás és reménytelenség, a másik oldalon a kapzsiságában és önzésében egyre szemérmetlenebb vagyonghalmozás, [...] elég magyarázat és elég háttér ahhoz a válsághoz, amely a mai kormányzat alapjait ostromolja.”³⁴

³¹ Uő.: Két aranykor. *Magyarország*, 1924. június 8. In: MILOTAY István: *A függetlenség árnyékában*. Budapest, Stádium, é. n. [1930.] (a továbbiakban: MILOTAY, 1930.) 12.

³² A 749/1923 miniszterelnöki rendelettel állami alkalmazottaknak megtiltották, hogy olyan politikai egyesületbe lépjenek be, amely „pártatlanságukat befolyásolja”, ami a Magyar Országos Véderő Egylet és az ÉME tagságára volt szűkítő hatással. Ld.: UNGVÁRY Krisztián: A szociálpolitika etnicizálása. In: NAGY, 2014, 168.

³³ MILOTAY István: Az egyetlen út. *Magyarország*, 1923. március 25. In: MILOTAY, 1924, 283.

³⁴ Uo.

Milotay és általában a jobboldali ellenzék a bethleni politikai hatalom és a nagytőke érdekeinek összefonódásában az úgynevezett rendszerváltás elsikkasztását és a Tisza-féle megalkuvó munkapárti viszonyok visszatérését látta. Úgy vélte, hogy az érintetlen, sőt megerősödött zsidó kapitalista, ipusztriális szervezetséggel és hatalommal szemben a harc elkerülhetetlen. A küzdelmet pedig nyilvánossá, sőt propaganda tárgyává szükséges tenni, mert az öncélú magyar köztudat megfelelő eszközök, az agitáció, a bajok elhárításának és az önvédelem módozatainak tisztázása nélkül nem alakulhat ki. „Mert ez a hatalom nem ismer tréfát, [...] ez mindenféle gazdasági és politikai válság pusztításából épen, sőt erőben gyarapodva kerül ki, s ez el van tőkélve rá, hogy a kurzussal szemben végig viszi a harcot a teljes fegyverletételig. A Bethlen-kormány íme, mindent megtett, hogy kedvében járjon. Szabadjára hagyta valuta és kiviteli üzleteit egyaránt, szabadjára hagyta tevékenységüket a közfogyasztási cikkek monopolizálása és árdrágítási terén, tisztelgett ismételten politikai hitvallásuk, a liberalizmus felé, miniszteri kinevezésekkel biztosítékokat, túszoikat adott nekik.”³⁵

A párturalmi, közéleti korrupciós eszközök alkalmazásában a társadalmat függő helyzetbe juttatás kormányzati célját látta. Az új keresztény nemzeti politika megújulásának késedelme miatt a háborúban és a forradalmakban legyengült, tőkeszegény, gazdaságilag és társadalmilag fegyelmezetlen magyarságot többször sürgeti az új körülmények között is a politikától való függetlenedésre, önszerveződésének megerősítésére. Realistán állapítja meg ugyanis, hogy „[...] a mi szerencsétlen viszonyaink között úgyis az a helyzet, hogy úgynevezett társadalmi egyesüléseink a keresztény magyarság anyagi szegénysége vagy közömbössége folytán előbb-utóbb a kormány-szubvenció segítő keze után kénytelenek nyúlni, ezt pedig sohase adják ingyen.”³⁶

A Bethlen-féle régi-új politikai kurzust a nemzeti társadalom belső függetlenségéről, a keresztény magyarság felszabadításáról való lemondással vádolta. A nemzet gerincét adó középosztály egy részétől viszont az önállósági létét feladó és rendszerhez simuló típusát jellemzi annak semmitmondó fiziognómiájával, akinek arcán és magatartásán fellelhetetlen történelmi elődjének évszázados múltja, öntudata. „Egy évszázadon át minden magyar korszak lelke ezen az arcon fejezte ki magát legtökéletesebben, s ez az arc többé semmit föl nem vesz és semmit vissza nem ver abból, amit a történelmi magyarság a világ és önmaga számára most, élete legszörnyűbb, legmélyebb válságában érez és kimondani szeretne.”³⁷ A középosztály nemcsak a Tiszák alatt, de most sem tölti be nemzetfenntartó történelmi hivatását – hirdette –, amikor

³⁵ Uő.: A két kurzus. *Magyarság*, 1922. augusztus 1. In: Uo. 244.

³⁶ Uő.: Társadalmi és „közjogi” politika. *Magyarság*, 1922. március 1. In: Uo. 233.

³⁷ Uő.: Holt lelkek. *Magyarság*, 1925. február 15. In: MILOTAY, 1930, 39.

szolgaian és kényelmi módon belesimul a Bethlen-féle rendszerbe: „Hatvanhét óta, jó félszázada, ez a Magyarország csak eszik, de könyvet nem olvas. [...] Politikailag ötven éven át ugyanolyan megbízható támasza volt az uralkodó rendszernek, mint a mainak. [...] A hanyatló osztályok önzésével kiszorult lelkéből az egységnek érzése, hogy végül csak magát lássa, a maga pillanatnyi nyomorult érdekét mindenütt és mindenben. [...] Itthon a csonka országban, most a »nemzeti és függetlenségi« uralom támasza. Annak hívja, és annak hiszi a szolgáltság és a gyarmati uralom egész rendszerét. [...] Ő megint vadászik, korteskedik, alispánt választ, a kormánynál és a minisztériumokban a régi szava van, azt hiszi hát, hogy félszázadra megint be van biztosítva, s megint tovább csinálhat mindent úgy, mintha közben mi sem történt volna.”³⁸

Az ellenzéki *Magyarságban* folyamatos a „Bethlen-féle klebelsbergesség”-nek, a pátoszteli, nagyhangú és külsőséges hazafiság látszattevékenységének, a politikai színpalak mögött pedig az ellenzékkel való megegyezéseknek, a politikai alkuk rendszerének kritikai taglalása. Sorolódnak az önmagukért beszélő úgynevezett konszolidációs eredmények, amikor földreform címén az egy-két holdas földjuttatásoknál terméketlen föld, szikes legelő, házhelynek használhatatlan árokpárt került a rászoruló tulajdonába, a nagybirtok megsegítésére viszont sürgős állami, banki segítség akadt, amikor a keresztény plutokrácia kiépítéséhez, a növekvő számú keresztény igazgató személyének és munkájának megalapozásához nem sajnáltak autót, villát és a kapitalista verseny egyéb luxuseszközeit biztosítani. „Az élődsi ösztöneivel, a maguk egyéni és zseb érdekeikért elárulták, cserbenhagyták a nagy keresztény tömegek vágyait, saját testvéreik, saját osztályaik százezreit. [...] Ők azok, akik öt év alatt kifejlesztették és konszolidálták azt a rendszert, amely az utcára dobott, proletársorsba taszított keresztény tömegek csonthalmain épült föl, és azóta azokból táplálkozik. És, íme, még van bennük lelkiismeret, hogy szájukra vegyék azokat az ideálokat, melyekben ez a keresztény magyar társadalom annyi csalás után is hinni akar, mint az életben, s ezeknek az ideáloknak a nevében követelnek maguknak örök bizalmat és örök maradást.”³⁹

A belpolitikai konszolidációra a behatárolt mozgástérrel bíró külpolitikai helyzet is hatással volt. A belső megerősödésnek a külső tényezők által gúzsba kötött magyar állam új külső körülményei sem kedveztek. „Ha ez a keresztény és nemzeti gondolat nem tud közjogi téren olyan sikereket felmutatni, amelyek megnyitják végre előttünk mostani külső bezártságunkból a szabadulás útját, akkor nem tud azokra a belső bajokra se orvoslást találni és nem tud megnyugtatót arra az elégedetlenségre sem,

³⁸ Uo. 41–42.

³⁹ Uő.: A fajdkakas alatt. *Magyarság*, 1926. március 14. In: Uo. 67.

amely szociális és gazdasági okokból a nemzeti és keresztény politikával szemben előbb-utóbb és egyre nagyobb erővel fel fog támadni.⁴⁰ A külső elszigeteltség és kiszolgáltatottság a kisantant megalakulásakor tovább fokozódott. Az elszigeteltségből való kitörésre kormány és ellenzék részéről általános külpolitikai elképzelés volt egy baráti ország, egy külpolitikai szövetséges találása. A kisantanttal való meg egyezést a jobboldal a kisantant országainak hatalmi érdekei előtti kapitulációnak tartották. A magyar stratégiai érdekekkel összeegyeztethetetlen volt egy kisantanti súlyú és vezetőségű dunai konföderációba való belépés. A kormány és jobboldali ellenzéke a határon túli magyar kisebbségek helyzetéből ítélve egyöntetűen élt a bírálattal, hogy a kisantant csak a Balkánt hozta Közép-Európa szívébe, a térség pedig semmivel sem lett kiegyensúlyozottabb és demokratikusabb, mint a Monarchia idején.

A kisantant államainak „demokráciáit” a magyar kisebbségekkel való bánásmód mikéntje jellemezte a legpregnansabban. Az utódállamok a magyar kisebbségek politikai eszközökkel való elnyomására, a többségi államnemzetbe való beolvasztására törekedtek. A kisantant államaiban alkalmazott földreform demokratikussága a magyar kisebbség közösségi és magántulajdonú közép- és nagybirtokainak elvételeiben, az elvett földeknek a többségi nemzettagok részére való szétosztásában nyilvánult meg. A magyar anyanyelvű középiskolai oktatás állami támogatását egy-két kivételtől eltekintve megszüntették, az elemi szint jórészt egyházi fenntartással, illetve a kisebbségi társadalomtól jövő anyagi támogatás alapján működött. A magyar kisebbségnek veszélyforrásként való kezelése, jogaiknak jelentős megnyirbálása minden győztes utódállamra jellemző volt.⁴¹

A térséget uraló franciák és az új nemzetállamok szövetségi érdekei részéről kimondatlan elvárás volt, hogy a Bethlen által megszerzett népszövetségi kölcsönért, majd a népszövetségi csatlakozásért cserébe szüneteltesse vagy mondjon le a területi integritás gondolatáról, a revízió szándékáról. Ezzel együtt elvárás volt, hogy mutakozzon késznek a kisantant által uralt új dunai konföderációba való önkéntes gazdasági és politikai alárendeltség vállalására. A jobboldali ellenzék a népszövetségi kölcsön és csatlakozás kormányzati szándékát egyaránt elutasította. Az újabb külpolitikai irányvonat ért kritika: „Mert a mimikri nagyszerű szimatjánál fogva ez a kuruc, ez az irredenta, ez a konzervatív-nemzeti rendszer most egy új súlypont felé orientálódik. [...] Az új súlypont most Bécs helyett Prága lett, ott jegecesedik ki a nagyantant, illetve Franciaország támogatása mellett a szláv, elsősorban cseh hegemónia alatt megszervezett új összmonarchia. Az új magyar kurucnak és fülbesúgó

⁴⁰ Uő.: Társadalmi és „közjogi” politika. *Magyarság*, 1922. március 1. In: MILOTAY, 1924, 232.

⁴¹ Uő.: Erdély. Cikksorozat. *Magyarság*, 1924. november 23.–december 24. In: MILOTAY, 1930, 25–39.

irredentának is arrafelé kell tehát orientálódnia. Ezt az orientálódást jelzi nagy lépéssel a külföldi kölcsön, amelynek fejében Benesék beülnek ide hozzánk, hogy az ő politikai, pénzügyi és katonai ellenőrzésük mellett kezdődjék meg Magyarország ügynevezett újjáépítése.⁷⁴²

A kormányból kilépett fajvédők a népszövetségi kölcsön ellenében saját belső erőből, a háborús nagytőke megadóztatásával képzelték el az ország gazdasági helyreállítását, a nemzetközi politikai életbe való betagozódását.⁴³ A politikai önállóság érdekében a kormánypártból kilépő Gömbös fajvédő pártjának megalakítása hosszú távon nem bizonyult sikeres lépésnek. A következő választásokon való sikertelensége után Gömbös visszatért az igazi perspektívát jelentő kormánypártba. Milotay, aki helyeselte a fajvédelmi mozgalom alapvető követeléseit, az általuk hangoztatott magyar faji öndefiníciót helytelenítette. Nem értett egyet azzal, hogy a magyarság védelmében másodosztályú magyaroknak bélyegezzenek meg etnikailag kevert, de a lelki asszimilációnak köszönhető „tökéletes” magyarokat. Nézete szerint ezen etnikai elvi magatartás a befogadáson alapuló magyar nemzeti gondolon állna bosszút. Történelme folyamán ugyanis a magyarság fent sem tarthatta volna magát a faji elzárkózás módszereivel: „A nemzeti gondolatnak ez a kultusza azonban nem igazolhat egy olyan politikát, amely a fajiság nevében és téves megfogalmazásával a történelmileg kialakult magyar társadalom nagy rétegeinek legkényesebb érzéseit sérti meg, amely elidegenítheti tőlünk testvérnemzetiségeink minden rokon érzését, s amely, mikor a magyar gondolat győzelmére esküszik, az ezeréves Magyarország leghehatalmasabb tartóoszlopait fűrészezi alá.”⁷⁴⁴

A keresztény kurzus befogadóbb, perspektivikusabb nemzetpolitikáját helyeselte, ami a Szent István-i eszme és a történelmi jog okán sikeres esélyekkel vindikálhat integrális revíziót. „Az árpádi nagy magyar gondolat épp oly távol állott a fajvédő exkluzivitástól, mint a liberális sovinizmus utópiájától. Ez az árpádi gondolat szerzte meg nekünk Hunyadi Jánost, Martinuzzit, a Zrínyieket és Frangepánokat nemzeti hősöknek. [...] Nagy volt a kard erejében és katonai hódító képességében, de ugyanakkor nagy volt a türelemben és az alkalmazkodó képességben. Ez az árpádi gondolat közös ezeréves örökségünk. Osztozhatunk rajta és újra nagyokká lehetünk általa svábokkal, románokkal, horvátokkal és ruténekkal együtt.”⁷⁴⁵

A keresztény kurzus elégtelen belpolitikai fejlődése többször került Milotaynál párhuzamba az eszményi és örök függetlenségi gondolat és politika múltbéli gátjaival, a függetlenségi kiteljesedés örök buktatóival. A függetlenségi gondolat az örök

⁴² Uő.: Egy úton. *Magyarság*, 1924. február 24. In: MILOTAY, 1924, 349.

⁴³ PRITZ Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei. *Századok*, 1990/5–6. 617–669.

⁴⁴ MILOTAY István: Fajvédelem. *Magyarság*, 1923. február 25. In: MILOTAY, 1924, 278.

⁴⁵ Uő.: Új Magyarország felé. *Magyarság*, 1928. július 22. In: MILOTAY, 1930, 155–156.

mementó és viszonyítási pont, amelyhez képest a jelen keretek csak az ideálisnak szerény árnyékai: „A keresztény gondolatnak ugyanezzel a veszedelemmel kell küzdenie: a szélesebb, öntudatlanabb tömegek előtt elveszíti kezdeti népszerűségét, egyrészt, mert nem tud nagy szociális és gazdasági eredményeket felmutatni, másrészt, mert nem elég szervezett arra, hogy ezeket a tömegeket állandóan foglalkoztatni és a maga hatáskörében tartani tudná. Az értelmiségi rétegek előtt pedig meginog hitele ugyanazon oknál fogva, mint a 48-as gondolköré: mert elegendőnek hiszi egy, már az unalomig ismert frazeológiának újságcikkek vagy beszédek útján történő ismétlését, s kísérletet se tesz olyan irányba, hogy igazságait megfelelő objektív és tudományos megokolással támassza alá.”⁴⁶

A nemzeti gondolat és politika igazi társadalmi támasztékát továbbra is a keresztény magyar középosztályban akarta látni, mert „[...] ennek műveltségébe és világnézetébe eresztett legmélyebb gyökereket a nemzeti gondolat, ennek legelevenebb érdekei fűződtek az integrális Magyarország fennállásához, s ez lenne hivatva rá elsősorban, hogy ezt a gondolatot a mai nemzeti katasztrófa idején is magasra tartsa az egész nemzet szeme előtt, s egész szellemi és lelki erejét e nagy cél megmunkálására fordítsa.”⁴⁷ A vezető társadalmi szerepre való determináció szempontjából azonban a középosztály anyagi helyzete és műveltsége, társadalmi csoportkohéziója, önálló „osztály” tudata, közéleti, politikai szereplése még gyengének bizonyult. Hivatás és küldetés tekintetében a régi történelmi és az új középosztály közötti különbség, hogy az újnál „[...] inkább a keresztény szolidaritás öntudata elevenebb, mint az ezeréves magyar faji és állami hivatás érzése.”⁴⁸

A némi átalakítással rekonstruált régi konzervatív-liberális hatalmi rendszert és politikai berendezkedést az óvatos, korrekciós konzervatív reformpolitika mellett a neonacionalizmus ideológiája határozta meg. A neonacionalizmus ideológiája a nemzeti egység alapján és célja érdekében egy megújult erkölcsi és cselekvő nacionalizmust hivatott jelenteni. A klebelsbergi kultúrfőlény programjával együtt – az ország katonai, külpolitikai lehetőségei híján – kulturális értelemben kívánta a nemzetet a térségben a primus inter pares helyére avanszálni. A kultúrprogram értelmében a szellemi és polgári erényekért való cselekvéssel az erkölcsi revízió, a cselekvő patriotizmussal pedig a területi revízió is elérhető. A revízió össznemzeti cél volt, aminek érdekében a kormányzattól független patrióta társadalmi egyesületek, szervezetek egész tábora tevékenykedett. E nemzetnevelő program-

⁴⁶ Uő.: Felül az ernyő, nincsen kas. *Magyarság*, 1923. január 28. In: MILOTAY, 1924, 272.

⁴⁷ Uő.: Az értelmiség válsága. *Magyarság*, 1921. október 2. In: Uo. 219.

⁴⁸ Uő.: A magyar középosztály. *Magyarság*, 1924. március 2. In: Uo. 354.

hoz azonban a kormányzat részéről nem társult az egyén egzisztenciális, anyagi helyzetének javítása.

A kultúrember kineveléséhez, a mentális polgárosuláshoz az egyre több helyen és egyre nagyobb mértékben végbemenő politikai, gazdasági pozíciókból való középosztályi részesedésre lett volna szükség. A polgári Magyarország vezetéséhez a polgárság vezetésére volt szükség, amely az alsó és felső társadalmi rétegekből egyaránt merít, és a középosztályi vezetést, magát a polgárságot erősíti.⁴⁹ „Ha ezrek és tízezrek azt látják, hogy hiába munkakedv, tanultság, felkészültség, szellemi és erkölcsi kiválóság, mert mindez nem találhat sem helyet, sem méltánylást az állami és társadalmi hierarchia szűkre szabott és megostromolható vaskorlátjai között, akkor mindez a tehetség, szellemi és erkölcsi jóra valósság arra van ítélve, hogy parlagon maradjon, ott megfűlled, megrothad, erjed, s emelő és termékenyítő erő helyett lassan robbanó erővé változik át.”⁵⁰

Az állami, közigazgatási tisztviselő- és alkalmazotti réteg a B-listázás folytán folyamatos létbizonytalanságnak volt kitéve. A keresztény értelmiség a jövőtlenséggel, a proletarizált ifjúság a tömeges kivándorlás szükségével szembesült, az itthon maradottak pedig az elégedetlenség és a forradalmi hajlamúak táborát gyarapították. „Az egyik rész kivándorol és idegen érdekek katonájává, zsoldosává vagy rabszolgájává szegődik. A másik itthon marad és a társadalmi elégedetlenség és kétségbeesés fegyvereit feni új nemzedékében minden fennálló rend ellen.”⁵¹ A rendszer eredményeinek elmaradása folytán a keresztény-nemzeti evolúció helyett keresztény revolúcióra, a forradalmi kereszténység megszületésére figyelmeztetett Milotay: „[...] kifejlesztették és konszolidálták azt a rendszert, amely az utcára dobott, proletársorba taszított keresztény tömegek csonthalmain épült föl, és azóta azokból táplálkozik.”⁵² Másol: „[...] nemzeti célok és öntudat nélkül, a szociális feszültség, nyomor, elégedetlenség, a meghasonlás iszonyú légkörében, felülkerekednek a nemzeti gondolat, azt anarchiába fullasztják.”⁵³

1926-ban a Bethlen-kormány újabb választási sikerét a konszolidációs eredmények mellett a természetlen pártharcok meghaladásának szüksége, a nemzeti egység fontosságának szem előtt tartása és a múltból örökölt nagy kormánypárt történelmileg hagyományos dominanciája segítette elő.⁵⁴ A választási időszakot a szűkebb körű választójog, a közigazgatási választási visszaélések és megfélemlítések bevett

⁴⁹ MÁLYUSZ Elemér: Értelmiségünk és a neonacionalizmus. *Napkelet*. 1928, I. kötet, 291–295.

⁵⁰ MILOTAY István: A nyugodtak és a nyugtalanok. *Magyarság*, 1926. július 4. In: MILOTAY, 1930, 86.

⁵¹ Uő.: Magyar mélységekből. *Magyarság*, 1926. március 28. In: Uo. 70.

⁵² Uő.: A fajdkakas alatt. *Magyarság*, 1926. március 14. In: Uo. 67.

⁵³ Uő.: A népdaltól az operáig. *Magyarság*, 1926. április 25. In: Uo. 79.

⁵⁴ Az Egységes Párt a szavazatok 65,71%-át szerezte meg. Ld.: BOROS, 2006, 816.

módszerei kísérték. A *Magyarság* híradása szerint Vácrátóton mintegy 200 embert – akik Andrássy Gyulára kívántak szavazni – nem akartak beengedni a községházába, majd a kivezényelt csendőrök sortüzet bocsátottak a választókra. Az eredmény két halott és három sebesült volt.⁵⁵

Bethlennek ugyanakkor sikerült – addigi politikai teljesítménye és az erőskezű államférfiú idolja mellé – bizalmat és várakozást gerjeszteni. Sokan benne akarták érezni a „[...] jelen és jövő nagy titkát, amelyből meg fog születni az új Magyarország.”⁵⁶ Az évtized derekán választással megerősített régi-új kormányzata ugyanakkor azt jelentette, hogy a keresztény és nemzeti újjászületés programját támogató korábbi jobboldali politikai pártok végképp eltűntek a nagy kormánypárti egység többségébe, amely egymagában testesítette meg a többséget. „Nincs többé önálló keresztény párt, nincs fajvédő, nincs kigazda, nincs legitimista, nincs szabadválasztó párt, és nincs még csak irredenta sem, mely a többség keretén kívül keresné álmainak megvalósítását. [...] [Az irredenta is – V. Á.] kormányképes gondolat lett, de szintén azon az áron, hogy lemondott önmagáról s jámbor bürokrata egyesületek formájában apró kormánysubvenciókat adminisztrál.”⁵⁷ Nem is lehetett másként, „[...] mert még az ellenforradalmi egzisztencia is csak a párton belül volt biztosítható. [...] Előbb egységes pártivá kell lenned, hogy azon át és azon belül aztán egyéb is lehess, persze mindig csak addig a mértékig, ameddig ez az egység megengedi.”⁵⁸ A választásokon vizsgázott magyar társadalom pedig „[...] minden erőt és minden befolyást egy tényező kezébe halmoz s ezzel minden érdekét és egzisztenciáját egy kockára teszi föl. Nem azt keresi, hogy annak bukásától vagy változásától függetlenül biztosítsa a nemzeti és evolúciós gondolat sorsát, hanem azt próbálja elérni, hogy ez az egyetlen tényező bukhatatlanná váljék. Pedig ezzel csak azt éri el, hogy fölcserélhetetlenné válik.”⁵⁹

A választásokon való sikeres kormánypárti szereplést az előtte kirobbant és a hazai közélet központi témájává vált, nemzetközi visszhangot kiváltó frankhamisítási botrány ellenére is sikerült Bethlennek keresztülvinnie. A francia bankjegyek sikertelen hamisítási ügyletéről kiderült, hogy a kormányzat akkori és korábbi szereplőinek is tudomása volt róla vagy része volt benne.⁶⁰ Maga Bethlen is értesülhetett az ügyletről, annak korábbi fázisában. Teleki Pál érintettsége még nyilvánvalóbbnak

⁵⁵ *Magyarság*. Tudósítás. 1926. december 9. A témában Milotay cikke: A magyar Duma. *Magyarság*, 1926. december 8.

⁵⁶ MILOTAY István: Bethlen. *Magyarság*, 1925. december 25. In: MILOTAY, 1930. 54.

⁵⁷ Uő.: A cölöpösök. *Magyarság*, 1926. december 25. In: Uo. 102.

⁵⁸ Uő.: Be a vörösbe. *Magyarság*, 1926. december 5. In: Uo. 99–100.

⁵⁹ Uő.: A cölöpösök. *Magyarság*, 1926. december 25. In: Uo. 103.

⁶⁰ Részletesebben ld.: ABLONCZY Balázs: A frankhamisítás. *Múltunk*. 2008/1. 29–56.

látszott a kísérlet helyszíne, illetve az érintett személyek velük való kapcsolata miatt. Milotay az ügyet kétségbeesett kísérletnek, a naiv, fantasztá középosztály és a magyar irredenta összeesküvés akciójaként értékelte, aminek gyors leleplezése bebizonyította, hogy a titkos konspirációk nem tartoznak a jellegzetesen testhezálló magyar politikai akciók közé. Magyarázatát a trianoni status quoval kényszerpályára sorolt nép kényszercselekedetének nevezte, amely „[...] meg volt fosztva attól, hogy törvényes eszközökkel vagy nyílt harc fegyvereivel szállhasson síkra igazságaiért és életéért. [...] Egész Európa összefogott, hogy összeesküvőket, konspirátorokat neveljen belőlünk erőnek erejével. S mi mégsem hisszük, hogy ez sikerülni fog, s azt sem hisszük, hogy ez lenne az útja a magyar szabadságnak.”⁶¹

Rothermere lord magyar revíziós kampányában azonban sem a kormányzat, sem a magyar irredenta nem volt benne. Az angol sajtómágnás a magyar kérdésből kéretlenül is közügyet csinált.⁶² 1927. június 21-én Nagy-Britanniában a Daily Mailben megjelent *Magyarország helye a nap alatt* című cikkét a *Magyarság* folyóirat mérész akcióként értékelte, reményét fejezve ki, hogy ez majd segíteni fogja az eddig habozó magyar kormányt revíziós célú történelmi elhatározásában. Annak ellenére, hogy a lord propagandáját elsősorban az etnikai határrevízió céljával indította, teljesen magával ragadta a magyar közvéleményt. Bár a közvélemény az integrális Magyarország pártján állt, a köztes megoldásokat, a részleges etnikai határmódosítás elképzelését is örömmel fogadta.

Milotay realpolitikai irredentaként értékelte az eseményt, a részleges siker felvetésében a ma eredményét látta, ami nem zárja ki a holnapi teljes integritást. A *Magyarság* volt az egyetlen újság, amely olvasói együttműködést indított a Rothermere által felvázolt határvonal tökéletesítésében, aminek a kampány további fenntartásához való hozzájárulás is célja volt. Bár a Rothermere-vonal a határ menti etnikai sávot jelentette, az olvasók javaslataikban majdnem a teljes történelmi határ visszaállítására tettek javaslatot. A Rothermere-akció folytatásának újabb szakaszában a magyar kormány igyekezett önmérsékletet gyakorolni a diplomáciában és a nemzetközi közvélemény előtt is, óvatosan elhatárolva magát az angol lord által felvetett kérdés módjától és idejétől. A kormányzati óvatosságra Milotay gúnyosan reagál: „A Rothermere-akció kezd túlnőni a magyar konszolidáció határain, s azzal fenyeget, hogy alapjaiban ingatja meg államférfijait és elősdijeit egyaránt, akik nem tudnak többet ennél a konszolidációnál, ez a mértékük, ez a határunk, ez az életlehetőségük, s ha ezt megbolygatják alattuk, nem tudnak többé sem magukkal,

⁶¹ MILOTAY István: Magyar összeesküvők. *Magyarság*. 1926. január 10. In: MILOTAY, 1930. 60.

⁶² Rothermere motivációját az ügyben Hohenlohe Stefániával való társasági kapcsolata jelenthette. Ld.: ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, M. Közlöny Lap- és Kvk., 2013, 258.

sem az országgal mit kezdeni. [...] Nem lehetne a Rothermere-lapokat betiltani, vagy egy kis szelíd nyomással a kormányozható irredenta újtára terelni őket, az örök és változhatatlan konzolidáció nevében?”⁶³ A lord kampányának pozitív hozadéka – a jogos magyar revíziós igényeknek a nemzetközi politikai életben és publicisztikában való szerepeltetése előnyei mellett – a Magyar Revíziós Liga megalakulása, illetve a Bethlen-kormány békés revízió iránti igényének ezutáni nyílt képviselése, az aktív külpolitika meghirdetése volt.

A történelmi Magyarországot azonban nem hozza vissza az arany középutas irredenta, a békerevíziós propaganda, de még a pacifizmus és a kultúrfölény szellemsége sem. Új magyar nemzetiségi politikát kell alkotnunk, hirdette meg a *Magyarság* lapjain Milotay, amivel revidéálhatnánk a nemzetiségekhez való viszonyunkat. Ennek alapja pedig nem lehet más, mint a Szent István-i gondolat, amely „[...] a magyar uralmat az erők egyensúlyában, a kompromisszumokban kereste, amely felismerte a más nemzetiségűek jelentőségét és hivatását, privilégiumot adott nekik, meghagyta számukra főleg a városi közösségek zárt és önálló életét, nyelvi, kulturális és anyagi autonómiájukat.”⁶⁴

A Rothermere lord által elindított kampányt megelőzően a Bethlen-kormánynak is jelentős külpolitikai áttörést sikerült elkönyvelnie. A sikeres diplomáciai munka eredményeként az országnak sikerült kilépnie külpolitikai elszigeteltségéből. Az olasz–magyar barátsági szerződés megkötése messzemenő politikai együttműködési egyezményt jelentett, legfontosabb külpolitikai partnerünké téve Olaszországot.⁶⁵ A két ország érdekei találtak, amikor a szerződéssel a magyar revíziós törekvések melletti olasz segítség, illetve a Jugoszlávia felbomlásztására irányuló lépésekhez nyújtandó magyar segítség együttműködésének alapját fektette le. Az Olaszországgal való külpolitikai kapcsolatok szorgalmazása mellett Mussolini belföldi reformpolitikájának is megvolt az elismertsége és támogatója nemcsak a magyar kormányzat, de jobboldali ellenzéke részéről is. Az olasz társadalmi reformpolitika számos intézkedése pozitív európai visszhangot is kapott. A munkaviszonyok szabályozása, a munkanélküliség felszámolásának igyekezete, valamint a növekvő iparosítás és a vele járó infrastruktúrafejlesztés, a gazdasági és társadalmi modernizáció korszerű lépéseit jelentették, ami világszerte elismerést váltott ki. Milotay ellenzéki sajtóorgánuma összehasonlította a fasiszta olasz rendszert a Bethlen-féle konzolidációs politikával, s ezen az alapon a magyar fejlődés az olaszhoz képest jelentős leminősítésben részesült. „S ha az olasz fasizmus kiemelte Itáliát a rothadásból, ez

⁶³ MILOTAY István: Rothermere lord szilvafái. *Magyarság*, 1927. szeptember 4. In: MILOTAY, 1930, 122–124.

⁶⁴ Uő.: Új Magyarország felé. *Magyarság*, 1928. július 22. In: Uo. 154.

⁶⁵ Az 1927. április 5-én létrejött olasz–magyar szövetség 1943-ig, a fasizmus bukásáig állt fenn.

a magyar mása mindent rothadásba dönt maga körül. S ha amaz a társadalom aktivitását, tettekkészségét személyesíti meg, ez viszont ugyanannak tehetetlenségét. S ha az megmentette az olasz értelmiséget s ezzel az olasz nemzetet a társadalmi anarchiától és a proletariátus örvényétől, ez viszont proletalizálta a magyart legjobb értékeiben.”⁶⁶

A nagy háború hatására Európában általánossá vált a háború előtti liberális kapitalizmus szociális szelídítése, finomítása. A szélesebb társadalmi rétegeket érintő kormányzati szociális politikával, illetve a tömegek demokratikus politikai jogokkal való szélesebb felruházásával párhuzamosan a folyamatok felügyeletéért a végrehajtói hatalom nagyobb felhatalmazása, a központi hatalom megerősítésének szüksége vált koreszmévé. A politikai és szociális jogok tekintetében teljes jogúvá érő vagy érni szándékozó, kialakuló tömegettársadalmak politikai rendszereire a nyugat-európai parlamentáris demokráciák mellett – ahol a végrehajtó hatalom már szintén nagyobb szerepet kapott – Közép- és Kelet-Európában főleg a jobboldali autokratikus rendszerek kialakulása, az oroszoknál a szovjet bolsevik diktatúra működése lett jellemző.

A trianoni Magyarországon a baloldali radikalizmusnak a háború alatt és a forradalmakban játszott szerepe, a kommunizmusnak pedig a Tanácsköztársaságban megvalósult formája miatt nem volt tömegbázisa. A szovjet–orosz bolsevizmusban „[...] mindaz, amit valamikor forradalmak idején a politikai gyűlölség eksztázisában, a nyomornak és éhségnek delíriumában követtek el, hideg és gépies hétköznapi munkává vált, amely 1924-ben ugyanazzal a fáradhatatlan közömbösséggel irtja áldozatait, mint öt vagy hat évvel ezelőtt” – írta Milotay a húszas évek derekán.⁶⁷ Ezzel szemben a nemzeti koncentrációs irányvonalnak, a nemzeti radikalizmusnak annál inkább megvolt a támogatottsága. Ezt az irányvonalat erősítette a világháborút lezáró párizsi békék elutasíthatósága és – úgy a németeknél, mint a magyaroknál – a vesztes ország reváns iránti vágya és törekvése. A nemzeti célok össztársadalmi szintű, kollektív törekvésekben nyertek kifejezést. Az igaztalan békét diktáló Franciaország és a két háború között jelentkező, a nemzetállamokat meghaladni szándékozó pacifista és internacionalista páneurópai elgondolással szembeni jobboldali ellenzéki elutasíthatóság világos és egyértelmű volt: „[...] Franciaország visszakapta ezeket az elszakított tartományait (Elzász-Lotharingiát), de a világ más részeiben új és új Elzász-Lotharingiák támadtak. Ha a franciáknak joguk volt a pacifizmussal szemben, akkor a magukéra gondolniuk, engedjék meg nekünk Coudenhove Calergi

⁶⁶ MILOTAY István: Bethlen. *Magyarság*, 1925. december 25. In: MILOTAY, 1930, 53.

⁶⁷ Uő.: Az orosz titok. *Magyarság*, 1924. szeptember 21. In: Uo. 275.

és páneurópa hívei, hogy most viszont az ő pacifizmusukkal szemben mi is a magunk Elzászeit hangoztassuk.”⁶⁸

A '20-as évek békésnek is nevezhető átmenetiségét a gazdasági világválság zárta le. A magyar gazdaság alapját jelentő mezőgazdasági szektorban a strukturális változatlanosság, az ipari ágazatok részleges korszerűtlensége a válság hatására még inkább éreztették hatásukat. A tulajdonviszonyokban való nagy eltérések, a nagybirtokrendszer érintetlenül hagyása a nagyfokú társadalmi egyenlőtlenséget és a mélyszegénységet konzerválta. Az évtized végére a válság miatt növekvő állami adóterhek, a paraszti adósságok (sikertelen) állami szanálása, a nagyfokú infláció, a tömegessé váló munkanélküliség tettek pontot a bethleni konszolidáció időszakára. Nyilvánvalóvá vált az elégtelen és lassú, apró lépések konzervatív politikájával szembeni elégedetlenség, ami a jobboldali ellenzék erősödését eredményezte.⁶⁹

A válság következtében relativizálódtak a konszolidáció addigi eredményei, szembetűnökké és halaszthatatlanokká váltak hiányosságai. A jobboldali ellenzék újult erővel kérte számon a forradalmak utáni reformígéreteket, a jövőt illető nagy elhatározásokat, kinyilatkoztatásokat. „Mindent ígértünk, földet, házat, méltányos adózást, utakat, olcsó hitelt, politikai jogokat, társadalmi testvériséget, kultúrát és gazdasági jólétet, s mindebből nyakukra zúdítottunk két választási hadjáratot, amely egy szűkeblű és vak politikai rendszer érdekében könyörtelen brutalitással végiggázolt rajtuk, megalázta, megfélemlítette őket s a hatalom és az anyagi függés legarcátlanabb eszközeivel semmivé taposta bizalmukat és önérzetüket egyaránt.”⁷⁰

1930-ban jelent meg Milotay *Az ismeretlen Magyarország* című, szociográfiának is nevezhető munkája, a korai reformjobboldali országleírások egyike, a korabeli Magyarországon szállóigévé, társadalmi jelzővé vált *Hárommillió koldus* című Oláh György kötet után.⁷¹ Szociográfiájának megjelenése előtt Milotay már többször megfogalmazta népi reformok iránti elkötelezettségét. Előző évben is a lehetséges demokratikusabb kormányzásról és a *Magyarság* folyóiratot finanszírozó arisztokrata prominensek laptól való megválása kapcsán általában a vezető arisztokrácia betöltetlen gazdasági-társadalmi hivatásáról értekezve írta: „[...] én már régen sokkal demokratikusabb politikát tartottam szükségesnek épp a keresztény magyarság és a legitimizmus érdekében is, [...] amely egyebek közt a hitbizomány és a nagybirtok reformját is elodázhatatlan szükségnek érzi” – utalt vissza a művével megegyező állásfoglalására. Eszerint „[...] én már régen sokkal demokratikusabb politikát tartottam szük-

⁶⁸ Uő.: Páneurópa. *Magyarság*, 1927. május 8. In: Uo. 311.

⁶⁹ Az 1930. szeptember 1-jei vérbe fojtott budapesti tüntetés a legnagyobb tömegmegmozdulás volt a két világháború között.

⁷⁰ MILOTAY István: A félelmetes csend. *Magyarság*, 1928. április 29. In: MILOTAY, 1930, 147–148.

⁷¹ Oláh György szintén a *Magyarság* munkatársa volt.

ségesnek épp a keresztény magyarság és legitimizmus érdekében is, [...] amely egyebek közt a hitbizomány és a nagybirtok reformját is elodázhatatlan szükségnek érzi” – utalt vissza a szociográfiájával megegyező állásfoglalására. Ugyanezen cikkben az arisztokrácia Széchenyihez méltatlan, elvégezetlen közfeladatával kapcsolatban kifejtette, hogy nem voltak sehol, amikor és „[...] ahol anyagi áldozatkészséggel és szolidaritással kellett volna segítségére sietni a magyarságot társadalmi és gazdasági úton fölemelő és megszervező mozgalomnak.”⁷² Ugyanekkor leszögezte: „Én azt kívánom, hogy ez az arisztokrácia, ez a nagybirtok maga keresse az átmenet útját, maga teremse meg és ajánlja fel eszközeit, hogy így fogjon össze erőben és érdekekben a középosztállyal és az alsó tömegekkel is s teremtse a radikális vagy forradalmi megoldás helyett olyat, mely neki is, a keresztény magyar társadalom nagy egészének is jövődjét biztosítja s útját vágja a felforgató demagógiának.”⁷³

Országismertető művét is a mindenkori kormányzat, a társadalmi vezető réteg, az értelmiség számára szóló figyelemfelhívásnak szánta. Munkáját Milotay politikai publicistaként, újságírói minőségében jegyezte, de közéleti szerepéből kifolyólag is egyértelmű az írás politikai célzata és mondanivalója. Milotay nem tartozott az akkor még csak alakuló népi indíttatású műhelyek, tudományos szociológus szakközségek, céhek egyikébe sem. Honismereti művének célja figyelemfelhívás az ismeretlen, vidéki Magyarország gondjainak megismerésére és megértésére. Reformkonzervatív attitűddel és állásponttal egy újabb, a válság hatására kialakuló forradalmi helyzet elkerülése végett sürgette a vidékre alkalmazható társadalomszervező és reformpolitikai eszközök alkalmazását. Célja a magyar mezőgazdaságban és agrártársadalomban a világválság hatására bekövetkezett krízisállapot feltérképezése. Az évtized elején a birtokmegosztás arányosításáért tett hiányos kormányzati lépéseket nem követték újabbak. A földreform révén kapott földek nagy része nem maradt meg a törpebirtokosok tulajdonában. A kisbirtokosok a föld utáni jövedelemnél többre kerülő bérleti díjak, az egyéb adók és kölcsönök következtében adósodtak el. Régóta várt földjüket elárverezték vagy azt önként visszaadták. A hiányzó munkaalkalmak, az agrárproletariátus ijesztő helyzete leginkább az alföldi társadalmi elégedetlenséget növelte. A főleg dunántúli, kis- és középbirtokos egzisztenciákat a nagybirtokrendszer és a hitbizomány béklyózta le, a kötött birtok további elaprózódása miatt pedig az egykézés is terjedt.

A jobboldali ellenzék által hangoztatott további földreform állami céllá avanszálásával Milotay szerint is megvalósulna a kisbirtok számának növelése, a közép-

⁷² Pallavicini György ögróf és más „szponzorok” *Magyarságtól* való kilépése kapcsán írta az idézett sorokat Milotay. Ld.: Két út. *Magyarság*, 1929. április 4. In: MILOTAY, 1930, 186–187.

⁷³ MILOTAY István: Két út. *Magyarság*. 1929. április 9. In: MILOTAY, 1930, 192.

gazdaságok megerősödése. Milotay a kor – politika által figyelmen kívül hagyott – szakmai véleményét hangsúlyozta, amikor a nagybirtok exportproduktivitása mellett a kiscgazdaságok belső termelési igényeinek és elvárásainak figyelembevételét szorgalmazta. A nagybirtokon meglévő búza- és kukoricatermelés mellett a virágzó kiscgazdaságok intenzív gyümölcs- és zöldségtermesztésre áttérésének támogatását komoly szerkezeti változásnak, gazdasági forradalomnak tartotta volna. Véghezviteléhez – sok más mellett – jelentős szakágazati jelenlétet és támogatást látott volna szükségesnek, valamint ösztársadalmi feladatvállalást, morális kötelezettségteljesítést az ország politikai és gazdasági újjászületése érdekében.